

*MƏQALƏ***Leyla Pirimova**

Azərbaycan-Asiya ədəbi əlaqələri şöbəsinin böyük laborantı

*leyla.pirimova@mail.ru***142***1 (16) 2020*

İndü Sundarensanın «İyirminci arvad» əsərində türk tarixinin izləri

Mahatma Qandiyə görə: “Hindistan bir anadır. Onun iki uşağı vardır. Onlardan biri türklər, digəri isə hindlilərdir”. Hindlilərlə türklərin münasibəti çox qədim zamanlardan başlamışdır. Hind torpaqlarında yaşayan çoxsaylı millətlər arasında Hindistana ən çox təsir göstərən türklər olmuşdur. Hətta hind xalqının formalaşmasını türklərə aid edirlər: “Sind çayı civarında məskunlaşanlar da o yerlərə axın edən arı türklərlə qaynayıb qarışmış və onlardan da hind xalqı formalaşmışdı”¹⁷⁰. Belə ki, Hindistan b.e.V əsrindən 1858-ci il ingilis müstəmləkə dövrünə qədər türklərin hakimiyyəti altında olmuşdur¹⁷¹. Bu qədim mədəniyyət beşiyində bir çox türk sülalələri bir-birini əvəz etmişlər. Böyük Moğol imperiyası bu sülalələr içərisində ən diqqət çəkənidir. Bu imperiya dağınıq halda olan milləti mərkəzləşmiş dövlət formasında birləşdirmiş, dövrün ən qüdrətli üç böyük türk imperiyalarından birinə çevrilmişdi.

Hind-Amerika yazıçısı İndü Sundarensanın “İyirminci arvad” romanı Böyük Moğol imperiyası haqqında yazılan ən yaxşı əsərlərdəndir. Romanda dövrün bir sıra tarixi hadisələrinin təsviri verilir və şəxsiyyətlərin obrazları yaradılır. Bu hadisələr və obrazlar dövrün gerçəklərini dərk etmək baxımından olduqca maraqlıdır. Aydındır ki, Moğol imperiyası türklər tərəfindən idarə olunmuş, dövlət vəzifələrində yüksək məqamları da onlar tutmuşdur. Məhz bu baxımdan yazıçı əsərini yazarkən istifadə

170 Hacıyev, Mirzə(2020) “Kimmiş o əcəba?!” Türkünstan qəzeti, №2(603), s.21

171 Gedeikli, Orhan. “Hindistan`da Türk izleri”. (2010), <https://guneyturkistan.wordpress.com>

etdiyi mənbələrdə böyük xidmətləri olan dövlətdə önəmli yer tutan türk şəxsiyyətlərinin obrazlarını, onların qurduqları şəhərləri, sarayları, ölkənin ədalətlə idarə etmək üçün verdikləri qərarları, müxtəlif məşğuliyyətləri və b. təsvirləri romanında sevvə-sevə göstərmişdir. Dövrümüzdə bu cür əsərin yazılması həm də hind yazıçı tərəfindən onu təsdiqləyir ki, hindlilər türk hakimiyyət zamanında onlar tərəfindən ingilislər kimi ədalətsizliyə, zülmə məruz qalmamışdılar. Qardaşlıq, mərhəmət, ədalət içərisində möhtəşəm bir dövr yaşamışlar. “İyirminci arvad” romanında adları çəkilən obrazların böyük əksəriyyətini türklər təşkil etdiyinin şahidi oluruq. Belə ki, Xanlar xanı, imperiya ordusunun baş komandiri Əbdürrəhim, Mehrənisənin qardaşı Əbül Həsən, Əkbər - III Hind-Moğol hökmdarı, Əliqulu xan - Mehrənisənin birinci həyat yoldaşı, İsmət - Mehrənisənin anası, Qiyas bəyin xanımı, Qiyas bəy - Mehrənisənin atası, Cahangir - IV Hind-Moğol hökmdarı, Xürrəm, Xosrov- Cahangirin oğlanları, Mehrənisə-Qiyas bəyin qızı, Cahangirin arvadı, Məhəmməd Şərif - Mehrənisənin böyük qardaşı, Məhəmməd Şərif - Cahangirin uşaqlıq dostu, Ruqiyyə Begüm - İmperator Əkbərin xanımı kimi türk tarixi obrazlar öz əksini tapmışdır. Əsərə nəzər saldıqda çox sayda türk izlərini görə bilərik.

Hind - Moğol imperiyasında dövlət dili türkcə idi. Babur şah dönməndən başlanan bu ənənə zaman keçdikcə dəyişilmiş və türk-fars dillərindən törəyən urdu dili hakim dil olmuşdur. Romanda bir neçə yerdə dil barəsində gedən söhbət zamanı türk dilinin saray dili olduğu vurğulanmışdır: “İsmət, imparatorluq dili olan Türkcəylə yazılmış, səlis mətnə nəzər saldı. Əkbərin babası Hindistanın ilk Moğol imperatoru Babur ana dili Türkcəni dövlətin rəsmi dili seçmişdi... Bu, nəsillər boyu belə davam etməkdədir”¹⁷², “Bunları şəxsən qüsuruz Türkcəsiylə söyləyəcəkdi ki, bu da onun Portuqaliyalı bənzərlərindən yeganə üstünlüyü idi”¹⁷³. Əsərdən götürülmüş parçalardan biri Əkbər şah zamanına, digəri Cahangir şahın dövrünə aiddir. Göründüyü kimi, hər iki şahın sarayında Türk dilinin rəsmi dövlət dili olduğu göstərilir. Dönəmin əsərləri də türkçə qələmə alınır. Romanda “Əkbərnəmə” və “Humayunnəmə” əsərlərinin adlarını çəkən müəllif onlar barədə oxucuya qısa bilgi verərək müəyyən təəssüratlar yaratmağa çalışır. Məlum olur ki, Babur şah atalarında hər hansı bir nəsihət qalmadığından gələcək nəsillərin keçmişdə edilən səhvləri və qazanılan uğurlardan xəbərsiz olduqları üçün tarixlərini yetərincə bilmirlər. Bu da sonradan onların acı tale yaşaması ilə nəticələnir. Gündəlik yazmaq qərarına gələn Babur ilk olaraq özü “Baburnəmə”ni qələmə alır. Ondan sonra gələn Humayun, Əkbər, Cahangir də yaşadıklarını qələmə almağa başlamışdılar. Səlim də taxta çıxdığı zaman babaları kimi günlük tutacağına qərar verir.

Taxta çıxdığı zaman o da türk ataları kimi ölkəni ədalətlə idarə etməyi qarşısına məqsəd qoymuş və ilk olaraq da “dəsturül-əməl” adını verdiyi on iki hökmdən ibarət idarəetmə qanununu yazmışdı. Xalq yeni türk hökmdarının qanunlarına təəccüb edib onun bu qədər ədalətli olmasına heyran olmuşdular. Bundan başqa ölkəsində baş verən hadisələrin birbaşa imperatora çatdırılması məqsədilə “Ədalət zənciri”nin asıl-

172 Sitat “Sundaresan, İndu(2004). “Yirminci Eş”. Tərcümə edən: Nuran Birand Gözaydın. İstanbul, LİTERATÜR” nəşrindən (s.56) çevrilib.

173 Yenə ordan, s.444

masını əmr etmişdi. Digər türk sultanları kimi o da öz adına sikkələr basdırmışdı. Bayramlarda və tədbirlərdə xalq arasında görünüb onlara qızıl, gümüş paylayardı.

Əsərdə türklərin Hindistana ilk gəldikləri dövr təsvir olunur. Göstərilir ki, Hindistan məbəəd və abidələrlə zəngin bir məmləkət idi. İki milyondan çox tanrı idealları mövcud idi. Türklər islamla bərabər məscid və türbə mədəniyyətini də Hindistana gətirmişdilər. Onlar əvvəlcə hind usta və memarlarla işləmişdilər. Buna görə də ilk memarlıq əsərlərində sintez nəzərə çarpır. Babur zamanında isə başda İstanbul olmaqla Mərkəzi Asiydan və İrandan çox sayda türk usta və memarlar Hindistana gətirilməyə başlanmışdır. Həmin dövrün abidələrində türk izlərini görmək mümkündür. “İyirminci arvad” romanında türklərin günlük işləri ilə yanaşı ibadətlə məşğul olduqları göstərilir. Moğol hökmdarı Böyük Əkbər dini görüşləri baxımından xalqa daha da yaxınlaşmışdı. O, yerli hindlilərin rəğbətini qazanmaq, həm də sevimli xanımı hind şahzadəsi Codha Bay üçün sarayın daxilində hind məbədi inşa etdirmişdi ki, buna görə bəzən onu kafir də hesab edirdilər. Ümumiyyətlə, Moğol hökmdarları din barədə xalqa heç vaxt basqın etmirdilər. Bir etnik qrupu digərindən üstün görmədikləri kimi onları bir-birinə düşmən də etməmişdilər. Hətta Baburlu hökmdarı Əkbər şah Hindistanda mövcud olan bütün dinlərin ən yaxşı xüsusiyyətlərini bir araya toplayıb yeni bir din - “Dini-İlahi” yaratmaq istəsə də, o zaman Hindistanda güclü mövqeyə sahib Nəqşbəndi təriqəti buna mane olmuşdu. Hind torpaqlarında islamın və təsəvvüfün keçmiş çox qədim tarixlərə dayanır. 1200-ci ildən başlayaraq müsəlman türklər bu coğrafiyada 650 il hökm sürmüşdülər. Demək olar ki, bu altı əsrin yarısında Babur sülaləsi söz sahibi olmuşdur. Digər tərəfdən onların Hindistandakı 300 illik səltənətlərinin bütövlükdə əsrlərcə hind ölkəsində ən çox marağa sahib olan Nəqşi-Mücəddidi şeyxlərinin də irşad illəriydi. Bu şəxslərdən bəzisi Baburlu sultanı Əkbər Şah dövründə şahın uzaqlaşdırdığı sanılan İslam və Əhli-sünnəti yenidən canlandırarkən, bəziləri də Baburlu sultanlarına öndərlik edərək onlara doğru yol göstərmişdi¹⁷⁴.

Hakimiyyətinin üç əsrə qədər davam etməsinin ən böyük səbəblərindən biri də xalqa din yolunda təzyiq etməmiş olmalarıdır. Falih Rıfki Atayın “Hind” adlı məşhur əsərində Hindistanda çox sayda müsəlmanın yaşadığını ifadə etməkdədir: “XI-XVI əsrlər ərzində türklər Hindistana islamı yaydılar. Səksən milyonluq islam yığını türk səltənətinin mirasıdır”. F.R.Atayın kitabında R.Couplandın bir şərhinə yer verilməkdədir: “Müsəlmanlar yerli xalqı qılıncla dindən dönmək arasında seçim etmək məcburiyyətində qoymadılar. Türklər avropadakı çağdaş xristian hökmdarlarının hamısından daha liberaldirlər”¹⁷⁵.

Tarixdən də bildiyimiz kimi, türklərin yaşamında atın, oxun özünəməxsus yeri olmuşdu. Uşaqlıqdan at çapmaq, ox atmaq şahzadələrə ciddi şəkildə öyrədilirdi. Ona görə də hökmdarlar gələcək varislərini vəliəhd zamanlarında belə hər hansı bir üsyanı yatırtmaq, yaxud ölkənin bir hissəsini müdafiə etməyə asanlıqla yollayırdılar. Dövlət işləri ilə yanaşı saray əyanları dincəlmək, əylənmək məqsədilə ova çıxırdılar. Türk kişilərlə bərabər qadınların da at mindiyi, silahdan istifadə edərək özünü

174 Yedikıta Dergisi, 2019, №131. S.18

175 Atay, Falih Rıfki, (1943), “Hind”, Semih Lütüfi Kitabevi, İstanbul.

qoruduğu bilinməkdədir. Romanda bu cür hissələr öz əksini tapmışdır. Qadınları, xüsusilə, türk xanımları sarayda güclü mövqeyə sahib idilər. Cahangir şahın anası hindli qadındır və oğlu hökmdardır, lakin əsər boyu onun hər hansı bir idarəetmə gücü bizə göstərilir. Ondan fərqli olaraq Əkbər şahın digər xanımı Ruqiyyə isə əsərin başından sonuna kimi hökmlər verən bir qadın olaraq göstərilir. Əkbər şahda müxtəlif məsələlərdə onunla məsləhətləşir. Cahangirin iyirminci xanımı Mehrənisə bir az da irəli gedərək dövləti şahla bərabər, sonralar isə demək olar ki, özü idarə etməyə başlayır. Qızından fərqli olaraq İsmət Qiyas bəyin qərarlarına boyun əyir, bütün məsələlərdə sədaqətli yoldaş kimi onun yanında yer alır, ailənin yüklərini çiyinlərində daşıyır.

Türklərdə əsas prinsip ədalətdir və bu qanun hər şeydən üstündür. İdarə etdikləri təbəni istər türk, hindli, istərsə də müsəlman, buddist, xristian olsun kölə kimi deyil, bir əmanət kimi görərək onlara hörmət etmişlər. Romanda hindlilərin bir sıra milli bayramları da dövlət səviyyəsində qeyd olunduğu yazıçı tərəfindən diqqətə çatdırılır. Eyni zamanda, imperiyada Novruz bayramının qeyd olunması da göstərilmişdir.

İndü Sundaresan romanda şəhərlərin və sarayların təsvirinə böyük yer vermişdir. Ümumiyyətlə, yazıçının üslubunda təsvirçilik özünü göstərir. Qadınların qaldığı saray bölümü olan “*zenana*”da onların hərəm divarlarının gerisində istədikləri kimi hərəkət edə bildiklərini, məbədləri, bağçaları gəzməyə ziyarət etdiklərini, imperiya sərhədləri içərisində ərazi sahibi olmağı bacardıqları göstərilmişdi.

Həmçinin əsərdə türklərin mərkəzləşmiş dövlət yaradaraq hakimiyyətlərini qorunmaq üçün yeritdikləri siyasətə də yer verilir. Əsərdə Moğol idarəsi altındakı bəzi şəhərlərin adları çəkilir, orda baş verən hadisələrdən söz açılır, baburluların Hindistanda mədəniyyətin inkişafında böyük rol oynadığı göstərilir. Özlərinə məxsus bir memarlıq üslubu meydana gətirdikləri kimi, ölkənin hər tərəfini başdan-başa önəmli əsərlərlə bəzəmişdilər. İmperiyanın əsas şəhərləri Kabul, Lahor, Dehli, Acmir, Dekkan, Allahabad, Aqra və Fetihpur Sikridə məscid, türbə, bağça, körpü, su arxları, köşklər kimi əsərlər ərsiyə gətirmişdilər. Romanda da tez-tez yazıçı bu şəhərlərin adlarını çəkir. 1588-1599 illərdə Lahorda oturan Əkbər şah Kəşmir, Qəndəhar, Belucistan və Sindi fəth etmək üçün buradan dayaq məntəqəsi olaraq istifadə etmişdir. Əkbərin xələfi Cahangir şahın oğlu Xosrov atasına qarşı çıxanda qısa bir müddətdə Lahoru işğal etsə də, Cahangirin əsgərləri dərhal onu və adamlarını cəzalandırır. Cahangir 1621-ci ildən sonra Lahoru əsas şəhərə çevirmiş və buradakı ticarət və mədəni həyat yenidən canlanmağa başlamışdır.

Yazıçı əsərin müxtəlif hissələrində Lahor şəhərindən, onun saraylarından, bazarından söz açmışdır.

Əsərdə adı çəkilən şəhərlərdən biri də Fetihpur Sikri şəhəridir. Əkbər şah oğlunun etdiyi xətalardan sarsılarkən eyni zamanda da bir zamanlar onun dünyaya gəlmişdi Fetihpur Sikri şəhərini xatırlayır. Qucəratın fəthi ilə birlikdə şəhərin adına zəfər mənasını ifadə edən Fatehpur əlavə edilərək Fatehpur Sikri adlanmağa başlanmışdı. 1571-ci ildə Sikridə bir məscidin və İmperator sarayının təməlləri atılmışdı. Şəhərdə su probleminin həlli üçün də geniş bir göl qazdırmışdı. On beş il bu şəhərdə öz iqamətgahı kimi istifadə edən Əkbər gölün suyu azaldığı üçün problemin çıxış yolu-

nu buradan daşınmaqda görmüşdü. Şimal-qərbdən, Özbəkistan hökmdarından gələn təhdidi diqqətə alaraq sarayını Lahor şəhərinə köçürmüşdür.

“İyirminci arvad” romanında Aqra şəhərinin İmperiya üçün önəmli olduğu göstərilir və şəhərlə bağlı çox sayda faktlar öz əksini tapır. Aqra qalası və saray içəri-sindəki müsəlman məscidi və hind məbədi, Hərəm önü bağçası, Tac Mahal, Babur türbəsi, Cahanara Begüm məscidi, Mirzə Qiyas bəy türbəsi, Dehlidə isə Dehli Cümə məscidi, Qırmızı qala, Hümayun türbəsi və b. tikililər Moğol imperiyası dövründə inşa edilmişdi.

İ.Sundaresanın “İyirminci arvad” romanı özündə türk ruhunu yaşadan, türk izlərini daşıyaraq üç əsr hind torpaqlarında hökm sürən Moğol imperiyası tarixinə aid qiymətli mənbədir. Müəllifin də göstərdiyi kimi, Hindistan torpaqlarına gələn türklərin məqsədi bu ölkəni müstəmləkəyə çevirmək deyil, əksinə, bu torpaqları özlərinə məskən etmək olmuşdu. Türklərin Hindistanı yurd etmək istəmələrini özlərindən sonra qoyduqları ölümsüz memarlıq əsərlərindən də görürük. “Həyatda ən doğru mürşid elmdir” (Atatürk) və bizim də vəzifəmiz türk tarixini və mədəniyyətini elm işığında araşdırmaqdır.